

SPRACHE UND LITERATUR ALTRUSSLANDS: AUFSATZSAMMLUNG,
Herausgegeben von Gerhard Birkfellner; Aschendorff, Münster 1987, 272 str.

Knjiga sadrži priloge s međunarodnog znanstvenog skupa o medievističkim problemima stare Rusije, koji je održan u svibnju 1984. u Münsteru. Prilozi se tematski mogu podijeliti u dvije veće skupine: 1. oni koji se bave samo jezičnom poviješću i 2. oni koji obrađuju druga filološka pitanja.

U prvoj grupi najuže se za tematiku našega časopisa veže članak HELMUTA KEIPERTA o usporedivosti crkvenoslavenskog i latinskog. U slavenskoj se filologiji, a osobito ruskoj, uobičajilo da se položaj crkvenoslavenskog jezika u slavenskom srednjovjekovlju uspoređuje s položajem latinskoga u zapadnoj Europi toga vremena. Autor prvo iznosi povijest usporredbe od 17. st. do danas, a zatim zaključuje da se uspoređivati ne može proizvoljno, već se moraju odrediti jasni i precizni kriteriji prema kojima se uspoređuje. Kao temelj usporedbe uzima obilježja književnih jezika koja je utvrdila praška lingvistička škola: polivalentnost, stilska izdiferenciranost, eksplicitna kodifikacija i nadregionalna obvezatnost normi. Što se tiče polivalentnosti, tj. sposobnosti jezika da opslužuje sve komunikacijske potrebe, crkvenoslavenski je prema la-

tinskomu u podređenu položaju. Latinski opslužuje sve potrebe koje književni jezik mora opsluživati, dok je crkvenoslavenski samo jezik crkve, a ne i pravnih i drugih spisa svjetovnog karaktera. Ta se autorova tvrdnja poklapa sa stanjem u Hrvatskoj. O razlici između funkcije latinskoga i crkvenoslavenskoga hrvatske redakcije najjasnije govori tablica Stjepana Damjanovića u knjizi *Tragom jezika hrvatskih glagoljaša* (21). Mnogo je razlika i kod stilske izdiferenciranosti: latinski je leksik bogatiji i raznovrsniji, jer obuhvaća više područja nego isključivo na crkvene potrebe usmjereni crkvenoslavenski. Latinski i crkvenoslavenski razlikuju se i po obvezatnosti gramatičko-leksičke norme. Za latinski je karakteristična nadregionalna jedinstvenost (i ortografija je jedinstvena), dok su crkvenoslavenski tekstovi uvijek regionalno obojeni (redakcije). Stoga je mnogo lakše utvrditi regionalizme u srednjovjekovnom latinskom nego u crkvenoslavenskom. Velike su razlike između slavenskog istoka i zapadne Europe i u pogledu proširenosti latinskoga i crkvenoslavenskoga u pučanstvu. Do kraja 16. st. nema jače tradicije crkvenoslavenskog jezičnog obrazovanja. Stoga autor zaključuje

da je analogija između crkvenoslavenskog i latinskog ograničena dosega i da crkvenoslavenski nije »latinski istoka« čak i kad pokazuje neke karakteristike koje podsjećaju na upotrebu latinskog na Zapadu.

ROLAND MARTI bavi se određenjem pojma »arhaizam« i utvrđivanjem arhaizama u staroruskom. Arhaizmima se obično zovu one jezične jedinice koje su u vrijeme svoje upotrebe u književnom jeziku izišle iz upotrebe i stoga ih korisnici smatraju zastarjelim. Autor tvrdi da takvo određenje nije primjenjivo na staroruski, jer se o njemu ne može govoriti kao o književnom jeziku sa svim nužnim atributima niti se može točno raščlaniti njegova govorna zajednica. Stoga nastoji izgraditi novo poimanje arhaizma koje bi bilo primjenjivo i na staroruski. Neke nam se od njegovih postavki čine spornima, ali ovdje nije mjesto da se o njima raspravlja, jer to zahtijeva opširnu raspravu o naravi jezika i o odnosu jezika i govora. Stoga ćemo samo istaknuti nekoliko tvrdnji koje mogu biti važne i za istraživače starohrvatskoga i crkvenoslavenskoga hrvatske redakcije. Prva je tvrdnja da jedinice koje su u staroruskom arhaizmi ne moraju to biti i u rusko-crkvenoslavenskom. U crkvenoslavenskom je također teško odrediti što je arhaizam, jer je taj jezik u mnogo čemu mješavina elemenata iz različitih jezika. Autor navodi ove kriterije za otkrivanje arhaizama: 1. najsigurniji je kriterij glosiranje riječi koje suvremenici ne razumiju, 2. na arhaizam upućuju i određene pogreške u rucopisu, npr. krivo čitanje i sl., 3. na arhaizam može upućivati i zamjena pri prepisivanju riječi u predlošku drugom (novijom) riječi koja je pisaru bliža i razumljivija.

GERHARD RESSEL upozorava na važnost paradigmatškog pristupa staroruskoj tvorbi. Zaključuje da bi tipologija paradigmatških odnosa u derivacijskoj morfologiji mogla pružiti značajan uvid u sustavnost razvoja ruskog jezika od početka njegove upotrebe u književnosti do danas.

ADAM E. SUPRUN opisuje leksički sustav *Propovijedi na cvjetnicu (Slovo na verbnicu)*, teksta koji je napisao jedan od najznačajnijih staroruskih pisaca Ćiril iz Turova (oko 1130–1180). Leksik propovijedi relativno je bogat (sadržava 491 različit leksem na 1070 riječi) i većim se dijelom poklapa s leksikom drugih staroruskih i staroslavenskih spomenika. Leksički je materijal (vrste riječi) u tekstu ravnomjerno raspoređen. Propovijed je organizirana tako da kod slušatelja izazove maksimalan učinak emocionalnim ponavljanjem osnovnih ideja ostvarenih u nekoliko slika. Stoga nas ne čudi da je bitno svojstvo strukturne organizacije leksika ponavljanje koje djeluje dajući određeni leksičkosemantički ritam koji se osjeća u višekratnom ponavljanju vremenske uvodne čestice *дѣньсь* u glavnom dijelu teksta. Semantički ritam, zajedno s upotrebom sinonima i antonima i s ponavljanjem olakšava slušatelju prihvaćanje teksta, a ponavljanje uz to pojačava jedinstvenost teksta i podvlači njegovu zatvorenost.

Nekoliko se priloga bavi jezičnim stanjem u Rusiji 17. st. To je stoljeće prijelazni period u razvoju ruskog jezika, pa nije jasno pripada li staroruskom ili novoruskom razdoblju. Književni povjesnici pribrajaju pismenost 17. st. staroruskoj epohi, dok se filolozi ne slažu u jezičnoj periodizaciji.

GERTA HÜTL–FOLTER smatra da tadašnji jezični razvoj treba, kao i književni, svrstati u starorusko razdoblje. Pri tome se oslanja na činjenicu da u cijelom 17. st. u Rusiji vlada još srednjovjekovno jezično stanje, tj. da je zadržano obilježje diglosije (komplementarna distribucija različitih jezičnih varijeteta). Crkvenoslavenski je jezik književnosti, a za ostale oblike pismenog komuniciranja upotrebljava se kancelarijski jezik. Po njezinu se mišljenju do kraja 17. st. teško može govoriti o jezičnom dualizmu (= labilno stanje u kojem nisu razgraničene upotrebne sfere različitih jezičnih varijeteta, tj. književnih jezika, već se oni mogu zamjenjivati u istoj funkciji. Dakle, nema komplementarne distribucije, već je u pitanju slobodna varijacija.) kako to čini npr. B. A. Uspenskij. Polovinom 17. st. dolazi do dubokih promjena, ali još ne nastaje stabilan književni jezik. Stoga se o drugoj polovini 17. st. može govoriti samo kao o prijelaznom razdoblju.

Dvije su trajne osobine ruskih imenica: sklonjivost i mogućnost izvođenja (najčešće pridjeva). Načelo sklonjivosti narušava se tek u 18. st. kad u ruski ulazi mnogo stranih riječi čija se strukturna svojstva ne mogu prilagoditi ruskom sklonidbenom sustavu. Zato danas u ruskom postoji određen broj imenica koje se ne sklanjaju. B. Unbegaun je 1947. pokazao da je povijest nesklonjivih imenica zapravo povijest gubljenja sklonidbe, jer su se u prvo vrijeme (18. i početak 19. st.) posuđenice sklanjale. Kolebanja u sklonjivosti datirana su u 18. st., a dosad se nije znalo za pojavu kolebanja prije 18. st. HERBERT BRÄUER je u svom prilogu dokazao da se kolebanje u sklonjivosti može protegnuti na cijelo 17. a

dijelom i na 16. st. Slično je i s mogućnošću izvođenja. On utvrđuje da se u razdoblju kolebanja (17. i 18. st.) u ruskom mogu uočiti sve tendencije koje su se razvile i u hrvatskom ili srpskom jeziku gdje su postale i pravilo: aglutinativno dodavanje padežnih nastavaka (*tabua, kakadua*), umetanje *j* (*taksija, ragbija*) itd. Uz to se ponekad iza *-o* i stalno iza *-au* dodaje kao vezni član *-v-* čime se od samoglasničke ili diftonške dobiva suglasnička osnova. Međutim, sve su se te pojave u ruskom zadržale samo kratko vrijeme.

Na prijelazu iz prve u drugu tematsku skupinu prilog je FREDA OTTENA koji se bavi dnevnikom anonimnog Rusa s puta po zapadnoj Europi od 1697–1699. Lingvistička je važnost dnevnika u tome da je pisan ruskim razgovornim jezikom s kraja 17. st. što dokazuje da se Rusi pri pisanju nisu služili samo crkvenoslavenskim, već i govornim ruskim jezikom. Nekim je rusistima to dokaz da je u 17. st. postojao razvijen književni jezik. Autor dnevnika ima teškoća s novim, zapadnim nazivima. U dnevniku se niz naziva javlja ranije nego u drugim izvorima. Otten smatra da nepoznatog autora treba tražiti u neposrednoj carevoj okolini, jer se program njegova boravka u zapadnoj Europi potpuno slaže s carevim planom posjeta. Na temelju liste osoba koje su prešle švedsku granicu, zaključuje da bi autor mogao biti Andrej Matvčević Apraksin koji je tada imao 34 godine.

Priloge iz druge skupine prikazuje mo redom kojim su objavljeni u knjizi.

A. A. Šahmatov je 1898. tvrdio da je *Žitje sv. Antonija* (osnivača kijevskog pećinskog samostana) bilo napi-

sano u kijevsko vrijeme i da ga može rekonstruirati. Navodno je tekst postojao do polovine 15. st. kad je zauvijek izgubljen. RICHARD BOSLEY dokazuje međutim da je ta tvrdnja pogrešna i da nikad nije postojalo hagiografsko djelo o sv. Antoniju. On iznosi tri slabe točke Šahmatovljeve teze: 1. njegova se rekonstrukcija sadržajno ne može podvesti pod vrstu svetačkih žitja, 2. svi podaci o Antoniju potječu iz *Povesti vremennyh let*; nema podataka o datumu smrti niti priča o askezi, učenju i čudesima sveca, 3. žitja i blagdani mnogih svetaca iz kijevskog perioda pojavljuju se u južnoslavenskim sinaksarima i kalendarima, a o životu ili blagdanu sv. Antonija nema ni traga. Autor obećaje da će temu opširnije obraditi u budućoj studiji.

Članak CHRISTIANA HANNICKA govori o ruskom crkvenom rascolu 1458., pošto je zakoniti metropolit kijevski Izidor napustio Rusiju (1441) i veliki knez Vasilij II imenovao rjazanskog biskupa Jonu za metropolita bez priznanja carigradskog patrijarha (1448), a papa Kalist III, uz suglasnost patrijarha Gregoriosa III, imenovao monaha Grigorija za kijevskog metropolita (1458). O podjeli ruske metropolije napisano je tridesetak isprava. Stariji ruski istraživači nisu poznavali latinske spise i stoga su posebno isticali pravilnost (pravnu utemeljenost) Jonine službe. S druge strane, ukrajinski i rimski crkveni povjesnici o kanonskom pitanju uopće ne raspravljaju i ne spominju argumente metropolita Jone i velikog moskovskog kneza. Stoga autor, provodeći preciznu filološku analizu argumentacije u ispravama, nastoji ovo pitanje osvijetliti novim svjetlom. Utvrđuje da prema pravoslavnom crkvenom pravu Grigo-

rijeva prava i zahtjevi nisu spojivi s kanonima, da metropolit Izidor i patrijarh Gregorios vjerojatno misle u istim kanonskim kategorijama kao i Jona, ali da zbog nevolja i potreba vremena pokušavaju opravdati politički motiviranu papinu samovolju. Konstatira da se Jonina pisma kao i pisma velikih knezova i sinodalne odluke ruskih biskupa odlikuju visokom retoričkom razinom i da se u pojedinim slučajevima mogu smatrati remek-djelima argumentacijskog umijeća.

Filološkom analizom argumentacije bavi se i FJODOR B. POLJAKOV u staroruskom polemičkom spisu protiv poganstva i dvovjerja *Slovo někoego hristoljubca revnitelja po pravoj vėrė*. U spisu se mogu razlučiti dvije razine: na prvoj se (ilustrativnoj) iznose mnoge pojedinosti o pogrešnim putevima i zamkama dvovjerja, a na drugoj se kao protuteža tomu postavljaju citati iz Svetog pisma. Autor analizira jedan odlomak spisa, uspostavlja strukturne odnose u rekonstruiranom misaonom toku odlomka i zaključuje da se tu vjerojatno radi o svjesnom (namjernom) parafraziranju Pavlove apokalipse oponašanjem čijih se argumenata želi postići jednaka djelotvornost.

Ističemo vrlo utemeljenu i izuzetno informativnu studiju FRIEDRICH SCHOLZA o angelološkim predstavama molitava koje je napisao Ćiril iz Turova. Autor detaljno ispituje anđeosku hijerarhiju kod Ćirila, upotrebu anđeoskih imena i svojstava, odnos anđela prema pojedinim osobama Svetog Trojstva, prema svecima i ljudima te funkcije i zadaće anđela i odnos Ćirilovih angeloloških predstava s tradicijom. Utvrđuje da su one duboko ukorijenjene u tradiciji pra-

voslavne crkve. Ćiril je poznao razne crkvenih otaca o angelologiji, suvereno je poznao molitvenu literaturu i zato poznaje i preuzima gotovo sve epitete, ali se primjena pojedinih epiteta kod njega razlikuje od predloška. Na temelju provedene analize autor zaključuje da se radi o molitvama namijenjenim za privatnu upotrebu monasima, posebno onima koji žive u isposnicama gdje ne mogu redovito prisustvovati euharistijskom slavju, jer u njihovoj zajednici nema svećenika. Tu hipotezu potkrepljuje i činjenica da se molitve u nekim kodeksima pojavljuju zajedno s tekstovima službi koje se mogu izvoditi bez svećenika (nesvjaščennoslovnye služby).

WILLIAM R. VEDER na primjeru *Izmaragda* i *Pčele* upozorava na teškoće određivanja podrijetla pojedinih tekstova i odjeljivanja tekstova ruskog podrijetla od onih koji to nisu u staroruskim poučnim zbornicima (kompilacijama). Nalazi dva glavna problema staroruske filologije na tom polju: ontološku nejedinstvenost izvora i nedovoljnu opisanost i nedostupnost materijala, tj. neznanstvene (ili čak anti-znanstvene) zapreke koje otežavaju korištenje i uvid u najbogatije zbirke.

GÜNTHER WYTRZENS iznosi neka svoja opažanja, mišljenja i tumačenja spornih mjesta u i u vezi sa *Slo-*

vom o polku Igoreve i kritički komentira monografiju Borisa Gasparova *Poetika Slova o polku Igoreve* koja je objavljena 1984. kao poseban tom Wiener Slawistischer Almanacha.

GERHARD BIRKFELLNER u književnopovijesnom i filološkom razmatranju epiteta *Zarazskij* koji se javlja kao (dodatni) atribut uz ikonu »sv. Nikole Korsunskog« daje novo tumačenje tog epiteta. Po njemu se taj atribut može najbolje objasniti iz staroruskog *zaraziti* što znači 'udariti' ili pak iz staroruskog i dijalektalnog *zarazat'sja* što znači 'razjariti se, rasrditi se'. To se tumačenje može dobro potkrijepiti legendarnim sudjelovanjem sv. Nikole na prvom koncilu u Niceji gdje je, ne mogavši suspregnuti svoj gnjev, udario heretika Arija. Ta legenda, iako nije dio službene crkvene hagiografije i historiografije, sastavni je dio ruske pučke književne predaje. Epitet *Zarazskij* je u ruskoj ikonografskoj tradiciji uobičajen rani pučki atribut koji ne postoji u grčkoj ikonografiji i na grčki bi se mogao prevesti kao *Zelotes*, a možda čak kao *Rhapistes*.

I po tematici i po različitosti metodoloških pristupa knjiga je reprezentativan presjek aktivnosti (njemačkih) slavista koji se bave ruskim srednjovjekovljem.

Milan Mihaljević